

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ПОНОМАРЬОВА Олена Олександрівна - к.ю.н., старший науковий співробітник НДІ інтелектуальної власності НАПрН України

DOI 10.32782/EP.2022.1.36

Стаття присвячена розгляду питання сутності особистих немайнових прав фізичної особи. У статті проаналізовано положення чинного законодавства з досліджуваного питання. Розглянуто наукові погляди вчених щодо визначення поняття особистих немайнових прав фізичної особи, характеристики їх ознак. Приділяється увага поділу особистих немайнових прав фізичних осіб на окремі види.

Запропоновано розглядати особисті немайнові права фізичної особи як суб'єктивні права, які виникають з приводу немайнових благ, тісно пов'язані з особою-носієм та спрямовані на задоволення нематеріальних потреб.

Ключові слова: права людини, цивільне право, фізична особа, особисті немайнові права, немайнове благо.

Постановка проблеми

Питання прав людини було та залишається актуальним як для сучасної науки, так і для практики. У ст. 21 Конституції України закріплено, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Таким чином, у Конституції України втілено природно-правову концепцію прав людини.

Прийняття ЦК України сприяло подальшому галузевому розвитку конституційних положень про права людини. Інститут особистих немайнових прав фізичної особи займає важливе місце у цивільному праві України, їхня значущість вища від прав, які існують у матеріальній сфері.

Питанням особистих немайнових прав фізичної особи були присвячені праці С.Б. Булеци, О.В. Кохановської, З.В. Ромовської, Л.В. Федюк, Р.О. Стефанчука та інших науковців.

Метою статті є з'ясування сутності особистих немайнових прав фізичної особи.

Виклад основних результатів дослідження

У Книзі другій ЦК України визначено види, зміст, особливості здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи. Водночас законодавець не визначає самого поняття особистих немайнових прав фізичної особи. Натомість тлумачення даного поняття здійснено у науці цивільного права. Особисті немайнові права розглядаються як юридично гарантовані можливості, які довічно належать кожній фізичній особі за законом і характеризуються немайновістю та особистісністю [7, с. 143].

С.Б. Булеца під особистим немайновим правом розуміє суб'єктивне право, що виникає з приводу благ, позбавлених економічного змісту, яке тісно пов'язане з особистістю уповноваженої особи та індивідуалізує її, має специфічні підстави виникнення та припинення [1, с. 18].

Р.О. Стефанчук розглядає особисте немайнове право фізичної особи як суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом є тісно та нерозривно пов'язане із особою носієм, не має економічної природи походження та

економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу) і об'єктом якого є особисте немайнове благо, а у визначених законом випадках й інше нематеріальне благо [5, с. 131].

Виходячи зі змісту ст. 269 ЦК України, можна виділити характерні ознаки особистих немайнових прав фізичної особи.

1) *належать кожній фізичній особі* незалежно від віку, обсягу дієздатності та інших умов. Водночас є особисті немайнові права, які можуть належати лише певній категорії осіб, зокрема право на опіку або піклування (ст. 292 ЦК України);

2) *виникають в особи або від народження, або їх виникнення пов'язується з певними умовами, визначеними законом.* Переважна більшість особистих немайнових прав фізичної особи виникає з моменту народження (право на життя, на охорону здоров'я, на свободу). Разом з тим, виникнення деяких особистих немайнових прав залежить від певних обставин. Зокрема, право вільно самостійно пересуватися по території України належить фізичній особі з 14 років, право вільно самостійно виїжджати за межі України – з 16 років тощо;

3) *не мають економічного змісту.* Водночас, як зазначає О.В. Кохановська, певний зв'язок між майновою сферою і названими правами існує. У цьому можна пересвідчитись, порівнюючи можливості матеріально забезпеченої особи на реалізацію своїх прав, і особи, яка таких можливостей не має. Так, при порушенні особистих немайнових прав особа змушена нести як матеріальні, так і душевні втрати. Це, в свою чергу, має вплив в майбутньому і на її майновий стан. Виходячи з цього, немайнові права слід аналізувати поряд з іншими правами особи, враховуючи те, що вони виступають складовою частиною єдиної системи прав, які підпорядковуються особою відповідно до своїх інтересів і якими вона володіє [3, с. 4];

4) *тісно пов'язані з фізичною особою.* Фізична особа не може відмовитись від особистих немайнових прав, не може передати їх іншій особі, на відміну від майнових прав, а також не може бути позбавлена особистих

немайнових прав діями інших осіб, зокрема державних органів або органів місцевого самоврядування. Законодавцем передбачено, що особисті немайнові права малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх фізичних осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої особисті немайнові права, можуть здійснюватись батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками (ч. 1 ст. 272 ЦК України). Проте, слід зазначити, що у даному випадку мова йде не про передання особистих немайнових прав іншій особі, а лише про забезпечення можливості належного здійснення особистих немайнових прав;

5) *належать фізичній особі довічно*, з моменту народження або іншого, визначеного законом моменту, до моменту смерті;

б) *мають абсолютний характер*, що означає, що визначена лише одна їх сторона – носій прав, інші особи зобов'язані утримуватись від порушення даних прав.

Р.О. Стефанчук до характерних ознак особистих немайнових прав фізичної особи відносить: 1) особистісність; 2) немайновість; 3) об'єктом цих прав виступає особисте немайнове чи інше нематеріальне благо; 4) цілеспрямованість на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних чи соціальних потреб [5, с. 122].

Особистим немайновим правам властиві певні ознаки, які пов'язані із самим їх носієм. Так, для особистих немайнових прав неповнолітнього характерними ознаками є: 1) специфічні підстави виникнення; 2) залежність; 3) змінюваність; 4) темпоральна обмеженість [4, с. 70].

Певними особливостями характеризуються особисті немайнові права подружжя. Вони виникають з моменту укладення чоловіком та жінкою шлюбу. Також вони мають відносний характер, оскільки правам одного завжди кореспондують обов'язки іншого з подружжя утримуватись від їх порушення.

Л.В. Федюк, досліджуючи особисті немайнові права юридичних осіб, виділила властиві їм ознаки: неекономічність, невіддільність, індивідуалізація, абсолютність, загальність, дія з моменту створення і до припинення юридичної особи [6, с. 86].

Про важливість особистих немайнових прав для особи свідчить закріплення їх видів у ст. 270 ЦК України. Разом з тим, перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, ЦК України та іншими законами, не є вичерпним (ч. 3 ст. 270 ЦК України).

Особисті немайнові права фізичних осіб поділяються на види за різними класифікаційними критеріями. У ЦК України дані права поділяють залежно від цільового призначення на дві групи:

1) особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу, особисту недоторканість, сім'ю тощо);

2) особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи (право на ім'я, повагу до гідності та честі, недоторканість ділової репутації тощо).

Варто зазначити, що в науці цивільного права немає єдиного підходу до класифікації особистих немайнових прав. Залежно від суб'єктного складу особисті немайнові права поділяються на наступні види:

1) особисті немайнові права, що належать усім учасникам цивільних відносин;

2) особисті немайнові права, що належать лише фізичним особам;

3) особисті немайнові права, що належать лише юридичним особам;

4) особисті немайнові права, що належать лише державі Україна, Автономній республіці Крим, територіальним громадам та іншим суб'єктам публічного права [2, с. 123].

З.В. Ромовська виділяє наступні види особистих немайнових прав фізичних осіб:

1) права, що індивідуалізують особу як особистість: право на ім'я, честь, гідність;

2) права, що забезпечують особисту свободу громадян: право на недоторканість особистості, житла, вибору місця проживання і роду заняття;

3) права, що виникають в результаті творчої діяльності людини;

4) особисті права в сімейних правовідносинах;

5) особисті права, що виникають в результаті вступу громадян в трудові, колгоспні та інші правовідносини [2, с. 120]

Р.О. Стефанчук виділяє загальні (універсальні) та окремі (спеціальні) особисті немайнові права фізичних осіб. Загальні особисті немайнові права включають:

1) особисті немайнові права, що забезпечують фізіологічне (природне) існування фізичних осіб (особисті немайнові права, що забезпечують природну (біопсихічну) цілісність фізичних осіб; особисті немайнові права, що забезпечують відтворюваність фізичних осіб; особисті немайнові права, що забезпечують природну відособленість фізичних осіб);

2) особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичних осіб (особисті немайнові права, що забезпечують індивідуалізацію фізичних осіб у суспільстві; особисті немайнові права, що забезпечують свободу соціального буття фізичних осіб; особисті немайнові права, що забезпечують соціальний статус фізичних осіб у суспільстві; особисті немайнові права, що забезпечують особисту інформованість фізичних осіб; особисті немайнові права, що забезпечують приватність фізичних осіб).

Спеціальні особисті немайнові права включають:

1) особисті немайнові права фізичних осіб у сфері інтелектуальної діяльності;

2) особисті немайнові права фізичних осіб у сфері сімейних відносин;

3) особисті немайнові права фізичних осіб у сфері медичних відносин;

4) особисті немайнові права фізичних осіб, що мають дефекти дієздатності;

5) постнативні особисті немайнові права фізичних осіб [5, с. 264].

Важливим у процесі реалізації особистих немайнових прав є визначення їхнього змісту. Відповідно до ст. 271 ЦК України зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя. Таким чином, змістом особистих немайнових прав є сукупність правомочностей (можливостей) особи-носія, які включають у себе як позитивні правомочності (можливість юридично визнаватись володільцем відповідного особистого немайнового блага (благоволодіння) та використовувати його (благовикористання)

в межах, в порядку і способом, що не суперечать закону та призначенню самого блага), так і негативні правомочності (вимагати від усіх інших учасників правовідносин не порушувати цього права), у тому числі правомочність захисту [8, с. 165].

Варто зазначити, що законом можуть встановлюватись певні обмеження у здійсненні особистих немайнових прав (ст. 274 ЦК України).

Висновки

На підставі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що особисті немайнові права фізичної особи – це суб'єктивні права, які виникають з приводу немайнових благ, тісно пов'язані з особою-носієм та спрямовані на задоволення нематеріальних потреб.

Особистим немайновим правам властиві певні ознаки, зокрема: належність кожній фізичній особі, відсутність майнового змісту, довічність, тісний зв'язок права з фізичною особою, абсолютний характер даних прав.

Література

1. Булеца С.Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Словацькій та Чеській республіках: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Одеса, 2005. 22 с.
2. Гуменюк О. І. Класифікація особистих немайнових прав учасників цивільних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 119-123.
3. Кохановська О. Особисті немайнові права фізичних осіб як інститут цивільного права України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. Вип. 85. С. 4-6.

SUMMARY

The article is devoted to consideration of the essence of the personal non-property rights of an individual. The article analyzes the provisions of the current legislation on the researched issue. The scientific views of scientists regarding the definition of the concept of personal non-property rights of a person, the characteristics of their features are considered. Attention is paid to the division of personal non-property rights of individuals into types.

It is proposed to consider the personal non-property rights of an individual as subjective rights arising from non-property goods, closely related to the bearer and aimed at satisfying non-material needs.

Key words: human rights, civil law, natural person, personal non-property rights, non-property good.

4. Ольховик Л.А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Харків, 2006.

5. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. 626 с.

6. Федюк Л.В. Ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3 (39). С. 83-87.

7. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У двох томах / За заг. ред. Я.М. Шевченко. Т. 1. Загальна частина. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с.

8. Щербина Б.С. Реалізація абсолютних особистих немайнових прав фізичних осіб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2018. Вип. 49. Т. 1. С. 164-168.